

O KOMELOVIH NASLOVNIH VPRAŠALNIH STAVKIH NASPROTI NEMŠKIM SAMOSTALNIŠKIM POIMENOVANJEM

Andrej Komel (1829–1892), utemeljitelj slovenskega vojaškega izrazja, je v prvi slovenski knjigi z vojaško vsebino namesto nemških samostalniških poimenovanj, ki so bila veljavni vojaški termini, ekvivalentno uporabljal vprašalne stavke z modalnim pomenom (kako je kaj treba storiti?), ki ga nemški termini niso zajemali. Ta tradicionalni učbeniški način je uporabil kot didaktično sredstvo, s katerim je znanje vojaških veščin naredil lažje dostopno slovenskim vojakom avstro-ogrske vojske. Samostalniška poimenovanja kot vojaške termine je torej na začetku svoje ustvarjalnosti opuščal in jih dosledno uvajal v naslednjih knjigah, ko se je uveljavljal kot slovenski vojaški terminolog.

vprašalne povedi, slovenski vojaški jezik, nemško-slovenske ustreznice

In the first Slovene book on military matters Andrej Komel (1829–1892), the founder of Slovene military terminology, instead of the German nominal forms that were then established, used interrogative clauses with modal meaning (how should something be done?) that the German terms did not cover. This traditional textbook method was used as teaching material to make military knowledge more accessible to Slovene soldiers in the Austro-Hungarian army. Thus Komel initially abandoned the use of nominal forms, although he did consistently make use of them in subsequent books, in which he established himself as a Slovene military terminologist.

interrogative clauses, Slovene military language, German-Slovene equivalents

Čeprav je o življenju in delu Andreja Komela že marsikaj znanega (Korošec 2004, 2003, 1998a, 1998b), pa čaka na jezikoslovni razbor še veliko podrobnosti, pomembnih za zgodovino slovenskega vojaškega izrazja in zgodovino slovenskega izrazoslovja ter knjižnega jezika nasploh. Med takimi je npr. Komelovo postopno uveljavljanje posameznih glagolniških obrazil za samostalniška poimenovanja (*-nje/-je*, *-išče*, *-tev* ipd.), posebej zanimiv pa bo študij Komelovih pogovarjalnih stavkov kot zgledov k posameznim slovničnim postavkam v treh njegovih slovnicaх za Nemce (izšle so v letih 1876, 1878 in 1887). Tu je bil Komel avtor in ga ni obvezovala nobena nemška predloga, tako da ga smemo šteti tudi za avtorja prvih slovenskih pragmatičnih besedil.¹ Med nedokončanimi nalogami je tudi

¹ Poleg stavkov iz vsakdanjih sporočanjških okoliščin so tu vprašalni stavki in stavki z navodili predpostavljenega podrejenemu pri različnih opravilih iz vojaškega okolja, ki z veliko verjetnostjo izkazujejo, kako je to vojaško hierarhično razmerje prakticiral sam Komel (npr. *Tega ne bi smeli storiti, to je prepovedano*), in kažejo na njegov (kot je znano, blagi) značaj.

slovar njegovega celotnega terminološkega besedišča. Tudi ko bo to izpolnjeno, bo ostal dvom, ali je dolg do tega imenitnega slovenskega vojaka, avtorja (vsaj) 23 knjig, poplačan z raziskavami o njih in njihovem tvorcu. Zmeraj znova se pojavi še kaj, kar vzbudi pozornost in zahteva pojasnilo.

Taki so npr. vprašalni stavki v vlogi tematskih naslovov v posameznih vsebinskih razdelkih v prvi knjigi *Poljna služba* (1872), ki je dostopna samo v drugi izdaji z naslovom *Bojna služba* (1873).

Spodnji seznam je ponazorjevalni izbor iz celote teh naslovnih vprašalnih stavkov, vsem pa je skupno to, da stojijo ob nemških samostalniških naslovih, o katerih si lahko mislimo, da so bili predpisani nemški vojaški izrazi v takratni avstrijski (avstro-ogrski) vojski. To bi napeljevalo na sum, da razmerja izkazujejo Komelove poimenovalne zadrege in začetna omahovanja med glagolsko in samostalniško rabo pri poimenovanjih tistega dela vojaškega sveta, kjer imajo glavno vlogo imena predmetov in pojmov, z drugimi besedami, da Komel vsaj v začetnem obdobju svojega ustvarjanja ni bil opremljen s teoretičnim spoznanjem o pomembnosti samostalniških poimenovanj v vlogi terminov ali terminoloških zvez:

Kako se je obnašati na stanišču (kvartirju)? (Benehmen im Quartiere)

Kako se v vozon poseduje? (Einwagonieren)

Kako se vredi tabor? (Anordnung der Lager)

Kako se gre obnašati pri izbuni? (Verhalten bei einem Allarme)

Kako se preiskuje zemljišče? (Teraindurchsuchung)

Kako močni so sprednji pošti in kako se vredejejo? (Stärke und Gliederung)

Kako in kaj početi, kadar sprednji pošti delj časa stojijo? (Vorposten bei längerem Aufenthalte)

Kako se sprednji pošti v maršu »nazaj« razpostavijo? (Aufstellen der Vorposten bei Rückmärschen)

Kako se vodi patrola? (Leitung der Patrouille)

Kako ima patrola hoditi? (Marsch der Patrouille)

Kako se obnašati, kadar sovražnik napade? (Benehmen bei einem feindlichen Angriffe)

Kako se more zemljišče upotrebovati? (Benützung des Terrains)

Kako se ima proti konjištvu braniti? (Vertheidigung gegen Reiterei)

Kako se brani stanišče (kraj)? (Vertheidigung einer Stellung)

Kako se ima selo, vas braniti? (Vertheidigung eines Dorfes)

Kako se bojišče v polji uterdi ali ojači? (Verstärkung oder Befestigung einer Position im Felde)

Kako se pripravlja za napad ali bitvo? (Vorbereitung zum Angrieff)

Kako naj se obnaša predpostavljeni (viši)? (Verhaltungen des Vorgesetzten [Höheren])

Kako se je treba stražam obnašati? (Wachverhaltungen)

Kako ste sprednja in zadnja straža na maršu naprej močni in kako daleč ste od glavnega kerdela in ena od druge? (Stärke, Zusammensetzung in Distanz-Verhältnisse der Vor- und Nachhut im Vormarsche)

Kako se puška razdeva in zopet sestavlja? (Zerlegen und Zusammensetzen des Gewehres)

Kako se puška dobro ohrani? (Conservierung des Gewehres)

Kaj je vojak sploh dolžen storiti in kako mu je obnašati se? (Pflichte und Verhaltungen des Soldaten überhaupt)

Kaj in kako je početi, kadar se na sovražnika zadene? (Zusammentreffen mit dem Feinde)

Kaj ima sprednja straža opravljati v maršu »nazaj«? (Vorhut bei Rückenmärschen)

Kaj ima stranska straža storiti na stranskih marših? (Seitenhut auf Seitenmärschen)

Kdaj se ima streljati? (Anwendung des Feuers)

Kadar se pride v tabor, kako se vredi tabor? (Beziehen und Einrichten des Lagers)

Teoretično gledano, predmetni in pojmovni svet strok poimenujejo v prvi vrsti samostalniki, kar velja za vse evropske jezike. Tudi v primerih, kjer je treba z vidika stroke zajeti dinamično pojavo (potekanje dejanja, akcijo), potrebuje stroka za posamezne točke tega potekanja še samostalnike, tako da je pojavnost zajeta v dvojnicah glagol – samostalnik. Kjer ob samostalniškem poimenovanju za izražanje dinamike ni pripravna (za zahteve stroke tudi ni natančna) izsamostalniška izpeljava glagola (*cvet – cveteti*), se poimenovanje tvori z zvezo najbližjega kategorialnega glagola in zadevnega samostalnika (*prašnik/pestič – narediti prašnik/pestič*). Nekatero pojavo te t. i. multiverbizacije je domači purizem prejšnjega stoletja, gotovo kot nadaljevanje purizma 19. stoletja, odklanjal kot germanizme (bilo je geslo: »Moč slovenščine je v glagolu, moč nemščine pa v samostalniku«) in nekatere bi nemara lahko šteli za stilno šibke, npr. *vršiti zbiranje papirja* nam. *zbirati papir*, gotovo pa ne tudi tipov, kjer ima samostalnik svoj omejevalni prilastek npr. *izvajati začetne priprave – *začetno se pripravljati*. Sicer pa so na področjih z izrazito dinamično pojavnostjo (telovadba, športne igre itd.), npr. *stati, viseti; udariti, skočiti; preigravati, prehajati*, zmeraj tudi izglagolski samostalniki oziroma vsaj korenski glagolnik, npr. *stoja, vesa; udar, skok; preigravanje, prehod/prehajanje* itd. Teh dvojic zato ne tvorijo nujno izsamostalniški glagoli tipa *veslo – veslati*.

Da je Komel že v svojem »italijanskem obdobju« spremljal razmere v domačem jezikoslovju, je znano (Korošec 2005: 18–22); iz branja Bleiweisovih *Novic* je poznal Levstika in njegova svarila o vplivu nemščine na knjižno slovenščino, posebej glede besedotvorja, npr. tvorbe zloženek. Bilo je tudi opozorjeno (Korošec 1998: 7–8), da se je, kjer je znal, izogibal samostalniški rabi, kakor jo je našel v nemški predlogi, čeprav je moral slovenski prevod preurediti (ne nujno na boljše), npr. *Bei Kommandirung der Soldaten auf die verschiedenen Posten ... → kadar veleva poveljnik vojakom na različne pošte*, kjer tudi za Komelov čas ne bi bilo slabše od izvirnika, ko bi zapisal **Pri poveljevanju vojakom na različne pošte*.

V prvi in potem še v osmih knjigah je Komel zajel vsebino na (takrat) ustaljeni učbeniški način, tj. kot vprašanja in odgovore, razen poslednje iz leta 1891 pa so bile dvojezične, bodisi slov.-nem. (7) ali nem.-slov. (1). Ta, že od srednjega veka naprej uveljavljeni način je na prvi pogled kazal na učbenik, poučevanje, vendar ga Komelu v prvi knjigi ni predpisoval nemški izvornik (Felddienst), tudi v nekaterih poznejših ne. To je bila njegova samostojna odločitev, *Poljno/Bojno službo* je namenil svojim slovenskim vojakom kot učbenik (Komel je bil učitelj po predvojaški izobrazbi, polovico življenja pa je odslužil kot učitelj v različnih vojaških šolah) in zato se mu je zdelo ta metoda najprimernejša. Besedilo *Bojne službe*² je oblikoval tako, da je – kakor je menil, da je za vojake najbolj informativno in za njihovo vojaško življenje najbolj koristno – izbral posamezna poglavja iz nemškega izvornika s predpisi, jih primerno skrajšal, nato pa tematiko naslovil na tri načine: (a) z vprašalnimi stavki, (b) z »opisnim« naslovom, v katerem je samostalniško poimenovanje predložna zveza s predlogom *o*, (c) s preprostim samostalniškim naslovom kot naslovom teme, npr.:

(a) Kako se vredí tabor? (Anordnung der Lager)

Kako se vodi patrola? (Leitung der Patrouille)

Kaj je vojak sploh dolžen storiti in kako mu je obnašati se? (Pflichte und Verhaltungen des Soldaten überhaupt)

Kdaj se ima streljati? (Anwendung des Feuers)

(b) O opravljanju službe sploh (Dienstbetrieb im Allgemeinen)

O varnem počivanju (Gesichter Halt)

(c) Vojni marši (Kriegsmärsche)

Obnašanje podložnega (nižjega) (Verhaltungen des Untergebenen [Niedern])

Razdelka (b) in (c) nas tu ne bosta zanimala, saj je v teh naslovih Komel bolj ali manj natančno zajel samostalniškost poimenovanj, kakor je v nemščini. Iz razdelka (a) pa se že na prvi pogled vidi zadrega, pred katero je stal Komel, ko se je odločil za naslovne vprašalne stavke, katerih strukturo po definiciji gradi glagol kot povedek; v slovenščini torej ob vprašalnici *kako* še povedek in predmet *voditi patroljo*, v nemščini pa je smiselna – naslovniška – ekvivalenca zajeta s pravim vojaškim poimenovanjem, tj. terminološko zvezo *Leitung der Patrouille*. S tem ni rečeno, da slovenska glagolska zveza *voditi patroljo* ne bi bila tudi slovensko vojaško poimenovanje, vendar že protistava k nemški samostalniški *Leitung der Patrouille* napeljuje na misel, kakor da ne bi obstajala možnost slovenskega samostalniškega poimenovanja *vodenje patrolje*, katerega – kakor je bilo opozorjeno zgoraj – poimenovalni sistem stroke potrebuje. So zgledi, ki kažejo, da je bilo v redkih

² Za dejansko prvo knjigo *Poljna služba* (1872) tega ne moremo z gotovostjo vedeti, ker – kot je znano – velja knjiga (zaenkrat) za izgubljeno. Iz predgovora k drugi izdaji (*Bojna služba*, 1873), v katerem pravi, da je »pomnožil slovarček in skerbno marsikaj popravil«, pa smemo misliti, da spričo neznatne časovne razlike med izdajama ni posegal v strukturo knjige.

primerih res tako in da se je Komel ustavil (in bi se nemara tudi Levstik) pred zmogljivostjo samostalniškega izražanja nemščine, npr.:

- (1) Kako ste³ sprednja in zadnja straža na maršu naprej močni in kako daleč ste od glavnega kerdela in ena od druge? (Stärke, Zusammensetzung in Distanz-Verhältnisse der Vor- und Nachhut im Vormarsche).

Za zgled

- (2) Kako se vodi patrola? (Leitung der Patrouille)

je pač treba ugotoviti, da samostalniškega poimenovanja *vodenje* (*patrulje*) ali podobnega samostalnika s podstavo *vod-* Komel (pravzaprav iz nejasnih razlogov) ni zapisal niti pozneje.

Vprašalni naslovi tipa (2) pa so zanimivi še v enem pogledu. Če navedemo še zglede iz spodnjega seznama:

- (3) Kako se *more*⁴ zemljišče *upotrebovati*? (Benützung des Terrains)
(4) Kako *se gre obnašati* pri izbuni? (Verhalten bei einem Allarme)
(5) Kako *se je obnašati* na stanišču (kvartirju)? (Benehmen im Quartiere)
(6) Kako *se ima* selo, vas *braniti*? (Vertheidigung eines Dorfes)
(7) Kako *naj se obnaša* predpostavljeni (viši)? (Verhaltungen des Vorgesetzten [Höheren]),

vidimo, da (3), (4), (5), (6) in (7) izražajo eksplicitno, zgled (2) pa izbesedilno implicitno modalnost; slednja mora biti prirazumljena iz besedila, katerega osnovni sporočanski namen ni opisovanje, ampak dajanje *navodil*, torej ne *kako se kaj dela*, ampak *kako je kaj treba delati*. Modalnost je strukturna zmožnost glagolov, samostalniške besede iz modalnih izrazov pa so zelo splošne, npr. *potreba/-nost*, *nujnost*, pri čemer je zanimivo, da so redke stroke, ki to »samostalniško modalnost« zajemajo kot poimenovalno potrebo, in če že, to niso kategorialne sestavine modalnih glagolskih struktur (*morati delati*, *treba je delati*), ampak avtosemantične izpeljanke tipa *potreben* → *potreba/potrebност* ali *nujen* → *nujnost*, v medicini npr. *stopnja nujnosti*.

Če k zgledom (3)–(7) pristavimo še zgled:

- (8) Kaj je vojak sploh *dolžen storiti* in kako *mu je obnašati se*? (Pflichte und Verhaltungen des Soldaten überhaupt),

kjer je pridevnik *dolžen* povedkovno določilo, smiselno pa vprašalni stavek izraža tudi modalnost (*mora storiti*), ki je prek *dolžen* → *dolžnost* zajeta v nemškem

³ To je stara oblika zaimka *sta* za dvojino ženskega spola 2. in 3. osebe: vidve *ste*, onidve *ste*. V sodobnem knjižnem jeziku je kot signal dvojine posplošena končnica *-a*: *sva*, *sta*, *sta* za 1., 2. in 3. os. dv. m ter *sva*, *sta*, *sta* za 1., 2. in 3. os. dv. ž. Knjižna *ste* je samo v 2. os. mn. m ter 2. os. mn. ž. Danes obstaja oblika *ste* za dvojino ženskega spola 2. in 3. os. še v narečnem govoru nekaterih vasi na Bloški planoti, npr. v Nadlesku. V naslednjih knjigah Komel oblike *ste* ni več uporabljal.

⁴ V sodobnem knjižnem jeziku *mora*, *morati* splošno pogovorno še danes *more* nam. *mora*. *More* je 3. os. ed. sed. *moči*.

samostalniku (v množini) *Pflichte*, ne pa tudi pomen glagola *storiti*, prav tako izpuščenega v nemškem samostalniškem naslovu:

(9) Kaj *ima* stranska straža *storiti* na stranskih marših? (Seitenhut auf Seitenmärschen), k temu pa še

(10) Kdaj se ima streljati? (Anwendung des Feuers),

kjer slovenska modalna vprašalnost povsem zapušča v nemščini zajeti poimenovani vidik s pomenom »uporaba ognja«, seveda brez modalnosti, predpostavlja pa kvečjemu stavčni odgovor **Streljati se ima tedaj, ko ...*, lahko iz vsega tega izpeljemo Komelov vodilni namen, ki ga je hotel uresničiti v prvi in vsaj še dveh naslednjih knjigah: na »neterminološki«, pogovarjalni način poučiti slovenske vojake o dolžnostih, povezanih z vojaškimi opravili. Naslovni vprašalni stavki so *Poljni/Bojni službi* ne samo dajali značaj učbenika, ampak so v veliki meri vključevali modalnost, tj. izražanje dolžnosti, potrebe, nujnosti. Vojak vselej *mora* kaj (pravilno) storiti. Da se tega nauči v maternem slovenskem jeziku, je bilo očitno pomembno za Komela, avstrijski vojaški vrh pa je to ne samo mirno sprejel, ampak Komela za opravljeno tudi pohvalil (Korošec 2005: 64–65).

Kot kažejo zgledi iz zgornjega seznama, npr. (4) in (5), je nemška predloga napeljala Komela že v prvi knjigi k samostalniškemu poimenovanju, a so te rešitve redke, npr.:

(4) Kako se gre *obnašati* pri izbuni? (Verhalten bei einem Allarme),

proti drugemu zgledu pri

(c), tj. *Obnašanje* podložnega (nižjega) (Verhaltenen des Untergebenen [Niedern]),

nemara tudi razlike med nemškima Verhalten in Verhaltungen. Vsekakor je glagolnik *obnašanje* pozneje uporabil še 51-krat. Ker je glagolnike na *-nje* uvajal precej previdno in postopoma, ima za

(11) Kako se preiskuje zemljišče? (Teraindurchsuchung)

za nemško *Teraindurchsuchung* v Službovniku (1889) *preiskovanje zemljišča*, za glagol *razdevati* leta 1883 *razdevanje* (puške), za *razpostaviti* ima *razpostava* (tabora 1876, predstraž 1889, sprednih poštov 1877), za *ohraniti* pa *ohranitev* (blaga, oseb 1875, konja 1880, ročišča, streliva 1991), za pogosti glagol *braniti* ima *bramba* (23-krat), dvakrat tudi *branba*, druge dvojice pa so še *vrediti* – *vredba* (7-krat), *stati* (aufenhalten) – *stanje* (14-krat), *pripraviti* – *priprava* (60-krat), *voditi* – *vodenje* (enkrat), *uterditi* – *uterdba* (dvakrat), za *posedovati*, *upotrebovati*, *hoditi* pa samostalnikov ni zapisal.

Komel je torej hotel sprva uresničiti predvsem didaktični namen, tj. izobrazbi svojih vojakov primerno približati osnovne prvine vojaškega večinstva, šele pozneje, spodbujen z začetnim uspehom, gotovo tudi iz druženja z znamenitimi Korošci Janežičem, Einspillerjem, Majarjem Ziljskim, kakor tudi s poročanjem o njegovih knjigah v slovenski publicistiki in dopisovanjem z ljubljanskimi vodilnimi

možmi, npr. Bleiweisom, Vošnjakom, se je ovedel svoje vloge kot ustvarjalca slovenskega vojaškega izrazja. S študijem in dozorevanjem ob vsaki od naslednjih knjig z vojaško vsebino je iz prevajalca in prirejevalca ostril tudi svoj terminološki pristop k samostalniškim poimenovanjem.

Literatura

KOROŠEC, Tomo, 1998a: Slovenski vojaški jezik: izročilo in spremembe. *Slovenski jezik*. Ur.

A. Vidovič Muha. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej. 127–151.

KOROŠEC, Tomo, 1998b: *Slovenski vojaški jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

KOROŠEC, Tomo, 2003: Slovensko vojaško izrazja v delih Andreja Komela od 1872 do 1891.

Slovenski knjižni jezika – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20). Ur.

A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 655–668.

KOROŠEC, Tomo, 2004: *Andrej Komel pl. Sočebran: življenje in delo*. Ljubljana: Založba FDV.